

Anna Opar

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jana Grodka w Sanoku

ORCID: 0000-0001-9781-178X

**OBOWIĄZEK NAPRAWIENIA SZKODY WYRZĄDZONEJ
PRZESTĘPSTWEM (ART. 46) W KODEKSIE KARNYM Z 1997.
DOKTRYNALNY I PRAWNOMIĘDZYNARODOWY
KONTEKST REGULACJI**

Wprowadzenie

Instytucja karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody została wprowadzona do systemu prawa polskiego wraz z uchwaleniem obecnie obowiązującego Kodeksu karnego¹ (dalej: k.k.). Nie jest ona w polskim prawie karnym instytucją bynajmniej nową. Nie jest też obca prawu w ogóle, jako że idea kompensacji obecna jest od zarania jego istnienia: najbardziej lapidarnym tego wyrazem jest biblijna formuła „oko za oko, ząb za ząb”, zgodnie z którą sprawca musi zrekompensować szkodę wyrządzoną innej osobie swoim czynem. Analiza najstarszych kodeksów prawnych pozwala sądzić, iż kompensacja miała także charakter represyjny. Jak zwraca się uwagę w literaturze, rozwiązanie takie istniało w starożytnych systemach prawa hebrajskiego, sannickim, fenickim oraz we wczesnym prawie greckim². W tych pierwszych akcent położony był na rekompensowanie krzywdy ofierze, podczas gdy w prawie greckim jako beneficjent kompensacji pojawiło się państwo, które od sprawcy szkody wyrządzonej jednostce zapragnęło również uzyskać zadośćuczynienie, jeżeli np. szkoda wyrządzona jednostce powodowała również uszczerbek dla państwa. Trafną wykładnię takiego stanowiska w kwestii kompensacyjnej funkcji prawa oddaje passus z *Praw* Platona. Jak pisał, ten, który dopuści się czynu szkodzącego innemu

¹ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. z 1997 r., nr 88, poz. 553 ze zm.

² W. Cieślak, *Prawo karne: Zarys instytucji i naczelne zasady*, Warszawa 2010, s. 19. Obszernie na temat idei kompensacji w ujęciu historycznym patrz również: L. Mazowiecka, *Państwowa kompensata ofiar przestępstw*, Warszawa 2012, s. 25–51.

w „gniewnym podnieceniu” i zostanie mu to udowodnione, „będzie musiał spowodowaną przez ten czyn krzywdę wynagrodzić pokrzywdzonemu podwójnie, jeżeli zadana mu rana okazała się uleczalna, poczwórnice, jeżeli pociągnęła za sobą nieodwracalne uszkodzenie ciała, a potrójnie, jeżeli dała się uleczyć, ale pozostawiła przykre i hańbiące zeszpecenie. Jeżeli zaś ktoś okaleczy kogoś tak, że nie tylko jemu, ale i państwu wyrządził krzywdę, czyniąc go niezdolnym do niesienia państwu pomocy w potrzebie wojennej, to niezależnie od innych kar będzie musiał jeszcze i państwu dać odszkodowanie. Oprócz odbycia własnej służby wojskowej będzie bowiem obowiązany w następstwie niezdolnego do wojska stawić się do szeregów i spełnić za niego jego żołnierską powinność. Jeżeli tego nie zrobi, będzie mógł każdy zgodnie z prawem pociągnąć go do odpowiedzialności sądowej za uchylanie się od służby wojskowej. Jaka zaś ma być w tych wypadkach wysokość odszkodowania, podwójna, potrójna czy poczwórna, ustala ci sami sędziowie, którzy wydali na niego wyrok”³.

Zarysowały się zatem dwa wymiary kompensacji prawnokarnej: szkody wyrządzonej przestępstwem ofierze oraz szkody, jaką z tytułu przestępstwa ponosiło państwo, które będą się ścierać na dalszych etapach rozwoju prawa i które wyznaczały w prawie rzymskim podział na publiczne i prywatne prawo karne⁴. W miarę dalszych przemian ewoluowała również funkcja prawa karnego, które w czasach nowożytnych przekształciło się w instrument ochrony społeczeństwa przed przestępczością oraz narzędzie resocjalizacji przestępców, co oznaczało, gdy idzie o kompensację, przesunięcie akcentu w kierunku naprawienia przez przestępcę szkody publicznej, w wyniku czego naprawienie przez niego szkody prywatnej wyrządzonej ofierze zostało zmarginalizowane, o ile nie zanikło zupełnie. W wysokim stopniu przyczyniła się do tego tzw. koncepcja obrony społecznej skoncentrowana na kryminalizacji możliwie dużej liczby czynów zagrażających bezpieczeństwu społecznemu oraz rozbudowanym systemie sankcji, a także resocjalizacyjnym charakterze karania. Niezadowolające w stosunku do oczekiwań rezultaty wdrażania tego rodzaju modelu prawa karnego spowodowało falę jego krytyki, w wyniku czego pojawiły się w nauce prawa karnego dwie przeciwstawne koncepcje, obie wyrosłe na gruncie rozczarowania resocjalizacyjnymi efektami karania⁵:

- neoklasycyzm – powrót do tradycyjnej funkcji kary jako odpłaty, odwetu na przestępcy za zło, które wyrządził swoim przestępstwem innym, a przez to społeczeństwu, izolowanie go i rezygnacja z działań resocjalizacyjnych;
- sprawiedliwość naprawcza – odejście od tradycyjnych, klasycznych funkcji kary w kierunku daleko posuniętej dekryminalizacji i stosowania nowych

³ Platon, *Prawa*, tłum. Maria Maykowska, Warszawa 1997, s. 379.

⁴ W. Cieślak, *Prawo karne...*, s. 27.

⁵ *Ibidem*, s. 27–28.

form wymierzenia kary, oparcie ich na mediacji między sprawcą przestępstwa a pokrzywdzonym oraz szczególna ochrona pokrzywdzonego, któremu sprawca powinien zrekompenzować skutki swojego przestępczego działania.

Z punktu widzenia celów niniejszego opracowania szczególnie istotna jest druga z powyższych koncepcji. Istotą koncepcji sprawiedliwości naprawczej jest „naprawienie krzywdy wyrządzonej czynem przestępczym, a w szczególności umożliwienie lub wymaganie, by sprawca (jeśli jest znany) podjął działania naprawcze, oraz umożliwienie ofierze (jeśli sobie tego życzy) uczestniczenia w dyskusji ze sprawcą na temat formy zadośćuczynienia”⁶. Jak się przyjmuje w literaturze, kryzys resocjalizacyjnej funkcji kary oraz niechęć do klasycznego modelu prawa karnego spowodowały, iż w centrum wymiaru sprawiedliwości w sferze prawa karnego znów znalazła się ofiara przestępstwa, w tym jej prawo do kompensaty szkody doznanej w wyniku przestępstwa ze strony sprawcy⁷. W tym kontekście należy postrzegać wprowadzenie do k.k. obowiązku naprawienia przez sprawcę szkody, jaką wyrządził ofierze (art. 46).

Obowiązek wynagrodzenia szkody wyrządzonej przestępstwem w Kodeksach karnych z 1932 i 1969 r.

Instytucja obowiązku wynagrodzenia szkody wyrządzonej przestępstwem uregulowana w art. 46 k.k. nie jest w systemie prawa polskiego, gdy idzie o kompensacyjne funkcje prawa karnego, instytucją nową. W różnej postaci występowała ona zarówno w Kodeksie karnym z 1932 r.⁸, jak i Kodeksie karnym z 1969 r.⁹ W pierwszej z wymienionych ustaw kwestia kompensaty przez sprawcę szkód wymierzonych ofierze przestępstwa uregulowana była w art. 62 § 2, stanowiącym, iż „jeżeli stosunki gospodarcze skazanego na to pozwalają, sąd może zobowiązać skazanego, by wynagrodził szkody, zrządzone przestępstwem, w czasie i w rozmiarach ustalonych w wyroku”¹⁰. Środek, o którym mowa, miał więc charakter fakultatywny, a jego zastosowanie leżało w gestii sądu, który orzekając o jego zastosowaniu, musiał wziąć pod uwagę kondycję materialną skazanego, tj. *de facto* – możliwość spełnienia przez sąd nałożonego nań obo-

⁶ B. Czarnicka-Działuk, D. Wójcik, *Mediacja w sprawach nieletnich w świetle teorii badań*, Warszawa 2001, s. 14–15.

⁷ J. Lachowski, T. Oczkowski, *Obowiązek naprawienia szkody jako środek karny*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 9, s. 40.

⁸ Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny, Dz.U. z 1932 r., nr 60, poz. 571 ze zm. – uchylony.

⁹ Ustawa z 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny, Dz.U. z 1969 r., nr 13, poz. 94 ze zm. – uchylony.

¹⁰ Kodeks karny z 1932 r.

wiązku kompensacji szkody ofierze. W ówczesnej doktrynie, jak pisze A. Kowalczyk, panowała zgoda „co do wychowawczego charakteru tej instytucji: decyzja sądu o skorzystaniu ze środka miała być uzasadniona względami prewencji szczególnej”¹¹. Inaczej więc niż w obecnym stanie prawnym na przestępcy nie ciążył ustawowy obowiązek kompensacji szkody wyrządzonej ofierze. Mógł go nałożyć tylko sąd w wydanym wyroku jako ciężar dodatkowy, o ile uznał, iż na spełnienie go pozwala sytuacja majątkowa skazanego.

Inaczej omawianą kwestię ujmował Kodeks karny z 1969 r. W ustawie tej zasadniczy akcent został położony nie na obowiązek naprawienia szkody pokrzywdzonemu, choć to również było celem, ale przede wszystkim na aspekty wychowawcze i resocjalizacyjne¹². Obowiązek naprawienia nie był w Kodeksie karnym z 1969 r. samodzielnym środkiem karnym, ale orzekano go jako karę dodatkową. Sąd, orzekając karę, miał m.in. obowiązek brania pod uwagę rodzaju i rozmiaru krzywdy wyrządzonej przez sprawcę (art. 50 § 1), a wymierzając grzywnę, „uwzględniać stosunki majątkowe i dochody sprawcy” oraz korzyść, jaką osiągnął lub zamierzał on osiągnąć z przestępstwa (art. 50 § 2). W myśl art. 59a pkt 2 sąd mógł także orzec nawiązkę na rzecz poszkodowanego. Obowiązek naprawienia szkody obejmował również w świetle art. 75 § 3 omawianego kodeksu sprawców przestępstw na szkodę mienia społecznego. Generalnie jednak środek, o którym mowa, stosowany był stosunkowo rzadko. Zgodnie z wyliczeniami J. Szumskiego pod rządami Kodeksu karnego z 1969 r. średnio w roku na 100 osób skazanych w postępowaniach karnych, w który stwierdzono winę sprawcy za szkody poniesione przez ofiarę, tylko wobec 6–8 zasądzany był obowiązek naprawienia szkody¹³. W ten sposób obniżana była ranga obowiązku naprawienia przez sprawcę szkody poszkodowanemu, a tym samym także jej funkcja resocjalizacyjna i wychowawcza. Z punktu widzenia roli, jaką omawiana instytucja odgrywała w systemie prawa karnego oraz karnym wymiarze sprawiedliwości, kluczowe znaczenie miała okoliczność, iż nie była ona samodzielnym środkiem karnym, lecz pełniła rolę subsydiarną wobec podstawowej sankcji karnej, jakim była odpłata sprawcy za popełnione przestępstwo¹⁴. W ten sposób jego rola w naprawieniu szkody poszkodowanemu była dosyć ograniczona. Zasadnicze zmiany w tym zakresie przyniósł dopiero Kodeks karny z 1997 r., w którym orzekanie o odpowiedzialności sprawcy za szkody wyrządzone poszkodowanemu stało się obligatoryjne, a obowiązek sprawcy w tym zakresie nabrał charakteru samodzielnego środka karnego.

¹¹ A. Kowalczyk, *Orzekanie karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody w przypadku wielości sprawców*, „Acta Erasiana” V (Varia), Wrocław 2013, s. 105.

¹² W. Daszkiewicz, *Naprawienie szkody w prawie karnym*, Warszawa 1972, s. 17 i n.

¹³ Cyt. za: A. Kowalczyk, *Orzekanie karnoprawnego...*, s. 106.

¹⁴ Por. *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2008, s. 169.

Prawnomiędzynarodowy kontekst uregulowania obowiązku sprawcy naprawienia ofierze szkody wyrządzonej przestępstwem (art. 46 k.k.)

Przyjęta w art. 46 k.k. konstrukcja obowiązku naprawy szkody wyrządzonej przestępstwem wpisuje się, jak sygnalizowano, w szerszy kontekst przewartościowości, który zarysował się w doktrynie prawa karnego oraz filozoficznych podstawach karania i wymiaru sprawiedliwości u schyłku ub. stulecia. Ich praktycznym wykładnikiem stał się model sprawiedliwości naprawczej. Jak pisze A. Kowalczyk, w modelu tym kładzie się nacisk na „na niedoceniane wcześniej restytucję i kompensację, a filozofia, która temu przyświeca, jest rezultatem wzięcia pod uwagę przez legislatorów państw Europy Zachodniej, a w ślad za nimi – polskiego ustawodawcy, postulatów koncepcji [...] opierającej się na założeniu, że priorytetem prawa karnego powinno być dążenie do maksymalnego rozładowania konfliktu społecznego, jaki wskutek popełnionego przestępstwa powstaje bezpośrednio pomiędzy poszkodowanym a sprawcą. Najpewniejszym tego sposobem jest zniwelowanie skutków przestępstwa przez samego sprawcę. Jest więc karnopravny obowiązek naprawienia szkody swego rodzaju *signum temporis*, a, wedle entuzjastów koncepcji, stanowi wręcz niezbity dowód, że prawo karne stoi w obliczu zmiany paradygmatu”¹⁵.

Idee powyższe znalazły szczególne uznanie wśród zwolenników wiktymologicznej szkoły prawa karnego, akcentującej wagę szczególnej ochrony praw ofiary przestępstwa w procesie karnym. Światowe Stowarzyszenie Wiktymologii odegrało istotną rolę w przygotowaniu i uchwaleniu podczas 96. posiedzenia plenarnego Zgromadzenia Ogólnego ONZ Deklaracji podstawowych zasad sprawiedliwości dla ofiar przestępstw i nadużyć władzy, nazywanej również Wielką Kartą Praw Ofiar. Wyróżnia ona cztery zasadnicze prawa ofiar: do wymiaru sprawiedliwości, do restytucji szkód, do kompensacji z funduszy oraz do pomocy¹⁶. Dla rozważanej kwestii podstawowe znaczenie ma pkt 8 przywołane-

¹⁵ A. Kowalczyk, *Orzekanie karnopravnego...*, s. 107.

¹⁶ Deklaracja podstawowych zasad wymiaru sprawiedliwości odnoszących się do ofiar przestępstw i nadużyć władzy. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 40/34 z 29 listopada 1985 r. (dalej: Deklaracja 40/34 ONZ), dokument dostępny w wersji elektronicznej: www.bip.ms.gov.pl/Data/Files/_public/bip/.../prawa_czlow_26_7.doc (2.05.2018). Patrz także J. Szymańczak, *Prawa i uprawnienia ofiar przestępstw*, „Informacja” nr 1030 Wydziału Analiz Ekonomicznych i Społecznych Biura Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu, Warszawa 2004, s. 1–2; E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Ofiara przestępstw w dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 2009, *passim*; L. Mazowiecka, *Państwowa kompensata...*, s. 55–57; W. Walkowiak, *Prawa ofiar przestępstw*, „Homines Hominibus” 2011, nr 7, s. 111–125. Już po uchwaleniu Kodeksu karnego 1997 r., zawierającej regulację obligującą sprawcę przestępstwa do zrekompensowania szkody wyrządzonej jego ofierze, w początkach 1999 r., wydana została przez Ministerstwo Sprawiedliwości Polska Karta Praw Ofiary, będąca w intencji jej twórców „zestawieniem obowiązujących praw przysługujących ofiarom przestępstw wraz z instrukcją, konkretnie czego i od kogo ofiary

go dokumentu, zgodnie z którym „sprawcy przestępstwa lub osoby trzecie odpowiedzialne za ich zachowanie powinny we właściwych przypadkach dokonać sprawiedliwego naprawienia szkody na rzecz ofiar, ich rodzin lub osób pozostających na ich utrzymaniu. Taka restytucja powinna obejmować zwrot własności lub zapłatę za poniesioną szkodę bądź utratę, zwrot kosztów poniesionych w rezultacie stania się ofiarą przestępstwa, świadczenie usług oraz przywrócenie praw”¹⁷. Cytowany dokument idzie nawet dalej i w pkt 9 postuluje rozważanie przez państwa członkowskie ONZ możliwości orzekania w odniesieniu do przestępców obowiązku restytucji sytuacji ofiary sprzed popełnienia przestępstwa.

Do innych aktów prawnomiędzynarodowych, które miały wpływ na kształt regulacji instytucji prawnokarnego obowiązku naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem, zaliczyć należy akty następujące¹⁸:

1. Europejską Konwencję o kompensacji dla ofiar przestępstw popełnionych z użyciem przemocy z 1983 r. (nieratyfikowana przez Polskę). Dokument obliguje sygnatariuszy do zapewnienia kompensacji państwowej ofiarom przestępstw popełnionych z przemocą oraz osobom pozostającym na utrzymaniu tych ofiar, które w wyniku przestępstwa poniosły śmierć, wypłacanej przez państwo, jeżeli pokrzywdzeni nie mogliby uzyskać jej od sprawcy lub innych źródeł. Zgodnie z postanowieniami konwencji powinny być ustalone limity i ograniczenia kwoty kompensacji, przy czym co najmniej powinna ona rekompensować poszkodowanemu utratę zarobków.
2. Zalecenie Rady Europy nr R(85)11 w sprawie pozycji ofiary w prawie w procesie karnym. Jest to zbiór wytycznych obligujących państwa członkowskie Rady Europy do: 1) zapewnienia ofiarom przestępstwa należytej ochrony i zabezpieczenia interesów na każdym etapie procesu karnego, tj. postępowania policyjnego, przesłuchania i postępowania sądowego; 2) zapewnienia ofiarom kompensacji poniesionej przestępstwem szkody, a także ochrony jej dóbr osobistych; 3) podjęcia badań nad systemami mediacyjnymi i pojednawczymi, mogącymi skutecznie wpłynąć na poprawę położenia ofiary przestępstw; 4) objęcia szczególną ochroną interesów dziecka, które jako ofiara przestępstwa powinno zostać otoczone wszechstronną opieką tak ze strony instytucji państwa, jak i osób, z którymi związane jest ono emocjonalnie.

przestępstw mogą się domagać. Karta ma stanowić pomoc dla każdego pokrzywdzonego w sytuacji, gdy jego prawa nie są respektowane oraz przypominać policjantom, prokuratorom i sędziom, że dążąc do zebrania materiału dowodowego oraz ustalenia i osądzenia faktycznych sprawców przestępstw nie mogą zapominać o szczególnej sytuacji pokrzywdzonego”. W. Walkowiak, *Prawa ofiar...*, s. 121.

¹⁷ Deklaracja podstawowych zasad wymiaru sprawiedliwości...

¹⁸ J. Szymańczak, *Prawa i uprawnienia...*, s. 2; L. Mazowiecka, *Państwowa kompensata...*, s. 61–65.

3. Zalecenie Rady Europy nr R(87)21 w sprawie zapobiegania wiktyimizacji i pomocy dla ofiar przestępstw. Określono w nim środki, jakie powinny podjąć państwa członkowskie UE w celu rozwijania programów oraz struktur pomocy ofiarom, ze szczególnym uwzględnieniem ofiar najokrutniejszych przestępstw: zgwałceń, przemocy w rodzinie, przestępczości zorganizowanej, dyskryminacji na tle rasowym itp. W dokumencie tym obliguje się także państwa członkowskie do podejmowania wszelkich środków zapobiegających wiktyimizacji, prowadzenia badań nad wiktyimizacją oraz podnoszenia świadomości społeczeństwa w zakresie potrzeb ofiar przestępstw.

Wspólna dla wszystkich powyższych dokumentów była koncentracja uwagi na prawach ofiar przestępstw zaniedbywanych w sytuacji, gdy celem prawa karnego i karnego wymiaru sprawiedliwości jest odplata przestępcy bądź dążenie do jego reedukacji i resocjalizacji. Jednym z elementów tego podejścia było również podniesienie jako istotnej kwestii kompensacji szkód ponoszonych w wyniku przestępstwa przez jego ofiary, w tym także nałożenie takiego obowiązku na ofiarę. Polska, która po zmianie politycznej w 1989/1990 r. obrała opcję proeuropejską i zaczęła włączać się w struktury europejskie, stając się np. członkiem Rady Europy, rozpoczęła również budowę nowego systemu prawa karnego opartego, mówiąc najogólniej, na wartościach europejskich. W ten sposób została również, zgodnie z głównym nurtem dyskursu teoretycznego i doktrynalnego, zobligowana do wdrażania modelu tego prawa opartego na idei sprawiedliwości naprawczej, eksponującej kwestię praw ofiar w procesie karnym.

Jak zwraca się uwagę w literaturze, konstrukcja obowiązku naprawienia szkody przyjęta w Kodeksie karnym z 1997 r. wyprzedzała unijne standardy wypracowane i wdrożone w tym zakresie dopiero na początku obecnego stulecia¹⁹. Co prawda postulat uwzględnienia w postępowaniu karnym każdego z państw członkowskich szczególnej pozycji pokrzywdzonego przestępstwem określony został już w traktacie amsterdamskim z 1997 r., w którym ustanowiony został wspólny obszar bezpieczeństwa i sprawiedliwości (tzw. III filar WE). Legislacyjnym jego wykładnikiem okazała się decyzja ramowa Rady z 15 marca 2001 r. w sprawie pozycji ofiar w procedurach karnych²⁰, którą Polska została związana po akcesji do UE, tj. po 1 maja 2004 r. Od kilku już lat w polskim systemie prawa karnego funkcjonowała regulacja odnosząca się do obowiązku naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem, spełniająca unijne standardy.

¹⁹ J. Lachowski, T. Oczkowski, *Obowiązek naprawienia szkody...*, s. 41.

²⁰ Decyzja ramowa 2001/220/WSiSW z 15 marca 2001 r. o pozycji ofiar w postępowaniu karnym, Dz.Urz. UE L 82 z 22.3.2001. W obecnym stanie prawnym normy minimalne w omawianej kwestii ustanawia dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z 25 października 2012 r., ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW, Dz.Urz. UE L 357 z 14.11.2012. Termin transpozycji tej dyrektywy do prawa krajowego zgodnie z dyspozycją jej art. 27 upływa 16 listopada 2015 r.

Obowiązek naprawienia krzywdy wyrządzonej przestępstwem w świetle przepisów k.k.

Podstawowe znaczenie dla prawnokarnego rozstrzygnięcia podjętej w niniejszym opracowaniu kwestii ma przywoływany już wcześniej art. 46 k.k. Jego § 1 zawiera dyspozycję, iż „w razie skazania sąd może orzec, a na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej orzeka, obowiązek naprawienia wyrządzonej przestępstwem szkody w całości albo w części lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę; przepisów prawa cywilnego o przedawnieniu roszczenia oraz możliwości zasądzenia renty nie stosuje się”²¹. Zgodnie z kolei z § 2 powołanego artykułu zamiast powyższego obowiązku może orzec nawiązkę na rzecz pokrzywdzonego, której ustawową wysokość określono na 100 tys. złotych (art. 48 k.k.)²². Możliwa jest też w niektórych przypadkach w świetle przepisów k.k. pośrednia kompensacja przez sprawcę szkody wyrządzonej przestępstwem. Jak bowiem stanowi art. 47 § 1, jeżeli sprawca, działając w stanie nietrzeźwości, lub pod wpływem środka odurzającego, lub zbiegł z miejsca zdarzenia, został skazany za umyślne przestępstwo przeciwko życiu lub zdrowiu albo za inne przestępstwo umyślne, którego skutkiem jest śmierć człowieka, ciężki uszczerbek na zdrowiu, naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia, a także w razie gdy został skazany za spowodowanie katastrofy w ruchu powietrznym, lądowym lub wodnym, zagrażającej zdrowiu lub życiu wielu osób (art. 173), spowodowanie bezpośredniego niebezpieczeństwa w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym (art. 174), naruszenie, nawet nieumyślne, zasad bezpieczeństwa w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym (art. 177) lub naruszenie, w wypadku żołnierza, nawet nieumyślne zasad bezpieczeństwa w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym zasad bezpieczeństwa, co doprowadziło do wypadku, w którym inna osoba odniosła obrażenia ciała określone w art. 157 § 1 lub wyrządzona została znaczna szkoda w mieniu art. 355, sąd może orzec nawiązkę na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej. Obowiązek naprawienia szkody przez sprawcę przestępstwa jest zgodnie z art. 39 k.k. samodzielnym środkiem karnym

Prawnokarny obowiązek naprawienia szkody występuje w polskim prawie karnym w dwóch postaciach, czy też ściślej – jak pisze A. Kowalczyk – charakteryzuje się jako środek karny z art. 46 dwoistą podstawą prawną, co oznacza, iż

²¹ P. Wawszczak, *Skutki orzeczenia obowiązku naprawienia szkody lub nawiązki w procesie karnym dla zakresu odpowiedzialności ubezpieczyciela*, „Monitor Ubezpieczeniowy” 2013, nr 52.

²² Jak stwierdza M. Filar, kwotowe ustalenie jej wysokości w ustawie sprawia, że nawiązka nabiera charakteru zryczałtowanej formy naprawienia szkody. Por. M. Filar, *Pokrzywdzony (ofiara przestępstwa) w polskim prawie karnym materialnym*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2002, nr 2, s. 35.

może on być, zgodnie z dyspozycją art. 46. § 1 k.k., stosowany jako środek karny albo też jako środek probacyjny, z tym iż obligatoryjnie jest on stosowany w tym charakterze w przypadku warunkowego umorzenia postępowania karnego (art. 67 § 3 k.k.), jeżeli sąd stosuje warunkowe zawieszenie kary przysługuje mu swoboda decyzji o jego ewentualnym zawieszeniu wykonania kary sądowi przysługuje swoboda decyzji o jego ewentualnym nałożeniu (art. 72 § 2 k.k.)²³.

Integralnym elementem instytucji obowiązku naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem jest uregulowana w art. 46 § 2 k.k. nawiązka. Ustawodawca wszakże nie określił normatywnych przesłanek jej nałożenia na sprawcę przestępstwa, wszelko w sposób dorozumiany można przyjąć, iż przesłanka nałożenia nawiązki powstaje wówczas, gdy sprawca swoim czynem doprowadził do ciężkiego rozstroju zdrowia. W takim wypadku nawiązka pełni funkcję zadośćuczynienia sprawcy za wyrządzone poszkodowanemu krzywdy. Jak zwraca uwagę Z. Gostyński, w świetle rządowego uzasadnienia projektu k.k. nawiązka miała być orzekana w sytuacji, gdyby wystąpiły trudności z udowodnieniem wielkości szkody lub gdyby pokrzywdzony złożył wniosek o naprawienie szkody²⁴.

W sytuacji równoczesnego funkcjonowania instytucji cywilnoprawnego obowiązku naprawienia szkody w wyniku niewykonania lub nienależytego wykonania umowy, albo też w wyniku deliktu²⁵ powstaje pytanie o zakres karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody, zwłaszcza że w tym pierwszym przypadku możliwe jest nie tylko roszczenie o naprawienie szkody, ale także o rekompensatę utraconych korzyści. Sąd Najwyższy w postanowieniu z 11 maja 2012 r. w sposób jednoznaczny uznał, iż przy ustalaniu wielkości szkody wynikłej z przestępstwa nie jest możliwe branie pod uwagę szkód wynikłych z jego następstw. Sędziowie stanęli bowiem na stanowisku, iż karnoprawny obowiązek naprawienia szkody jest środkiem karnym, mającym do spełnienia przede wszystkim skutki penalne, w dalszej dopiero kolejności kompensacyjne, co oznacza, iż kompensacja szkód pozostaje domeną prawa cywilnego. „Dopuszczalność nałożenia karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody – stwierdzili – w części jest jedną z istotnych cech odróżniających ten obowiązek od cywilnoprawnego obowiązku odszkodowawczego, co do którego obowiązuje zasada pełnego odszkodowania”²⁶. W tej sytuacji, jak stwierdza się w literaturze, „do minimum wydają się ograniczone szanse, aby na podstawie art. 46 k.k. móc skutecznie dochodzić w sprawie karnej pokrycia korzyści utraconych w związku

²³ A. Kowalczyk, *Orzekanie karnoprawnego obowiązku...*, s. 105.

²⁴ Z. Gostyński, *Obowiązek naprawienia szkody w nowym ustawodawstwie karnym*, Kraków 1999, s. 130.

²⁵ Artykuł 361 ustawy z 23 kwietnia 1963 r. – Kodeks cywilny (dalej: k.c.), Dz.U. z 1964 r., nr 16, poz. 93 ze zm.

²⁶ Postanowienie z 11 maja 2012 r., IV KK 365/11, dostępne w wersji elektronicznej: <http://sn.pl/Sites/orzecznictwo/Orzeczenia2/IV%20KK%20365-11.pdf> (2.06.2018).

z przestępstwem (art. 361 § 2 KC *in fine*) oraz uszczerbku wynikającego ze zwłoki w spełnieniu zobowiązania pieniężnego (art. 481 KC)²⁷. Jeżeli zatem poszkodowany w wyniku przestępstwa zechce uzyskać od sprawcy również naprawienie szkód wynikłych z jego następstw, a więc np. utraconych zarobków, powinien wystąpić wobec niego z powództwem cywilnoprawnym o tej treści. Stwierdzić zatem wypada, iż kompensacyjna funkcja karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem jest ograniczona i limituje ją rzeczywista wielkość szkody, którą poniósł poszkodowany bezpośrednio w związku z przestępstwem. Warto w tym kontekście dodać, iż w pewnym zakresie przychodzi tu w sukurs państwowy system rekompensaty. Na podstawie przepisów ustawy z 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych przestępstw umyślnych²⁸ ofiary przestępstw uregulowanych w art. 156 § 1 (pozbawienia człowieka wzroku, słuchu, mowy, zdolności płodzenia) art. 157 § 1 (naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia innych niż art. 156 § 1) mogą ubiegać się od państwa o rekompensatę utraconych zarobków lub inne środki utrzymania, kosztów związanych z leczeniem i rehabilitacją lub kosztami pogrzebu. Na gruncie regulacji zawartych w k.k. uzyskanie takiej kompensaty przez pokrzywdzonego bezpośrednio od sprawcy przestępstwa nie jest możliwe.

Podsumowanie

Institucja karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem uregulowana w k.k. wpisuje się w szerszy kontekst przemian paradygmatu prawa karnego, pod wpływem wiktymologii i idei sprawiedliwości naprawczej uwzględniającego w wysokim stopniu nieodzowność ochrony praw pokrzywdzonych w procesie karnym. Oznacza to m.in., iż sprawca zobligowany jest na podstawie wyroku sądu, na wniosek poszkodowanego lub reprezentującej go osoby lub z urzędu, naprawić szkodę wyrządzoną swoim czynem. Zgodnie z przyjętymi uregulowaniami oraz linią orzecznictwa SN instytucja, o której mowa, ma do spełnienia przede wszystkim funkcje penalne, w drugiej zaś kolejności funkcję kompensacyjną. Zobligowanie przestępcy do udziału w naprawieniu szkody ofierze przestępstwa jest daleko idącym odstępstwem od dotychczasowego modelu prawa karnego skoncentrowanego na funkcjach penalnych, pomijającego praktycznie funkcję kompensacyjną.

²⁷ A. Studziński, J. Tomczak, *Obowiązek naprawienia szkody – jak ustawodawca chroni pokrzywdzonego?*, <http://www.codozasady.pl/obowiazek-naprawienia-szkody-jak-ustawodawca-chroni-pokrzywdzonego/> (2.06.2018).

²⁸ Dz.U. z 2005 r., nr 169, poz. 1415 ze zm.

Inspiracją dla polskiego ustawodawcy regulującego w powyżej zarysowany sposób instytucję karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem były wskazane powyżej akty prawa międzynarodowego. Wyprzedzały je standardy unijne, wypracowane w tej mierze dopiero na początku bieżącego stulecia. W ten sposób, co powinno w dalszej ewolucji ustawowych regulacji omawianej instytucji ulec pogłębieniu i ugruntowaniu, prawo karne w istotnie większym niż do tej pory stopniu chroni interesy ofiar przestępstw. W dążeniach tych nie powinno się stracić z pola widzenia zasadniczej dla jego społecznego przeznaczenia funkcji penalnej.

Bibliografia

- Bieńkowska E., Mazowiecka L., *Ofiara przestępstw w dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 2009.
- Cieślak W., *Prawo karne: Zarys instytucji i naczelné zasady*, Warszawa 2010, s. 19.
- Czarnecka-Działuk B., Wójcik D., *Mediacja w sprawach nieletnich w świetle teorii badań*, Warszawa 2001.
- Daszkiewicz W., *Naprawienie szkody w prawie karnym*, Warszawa 1972.
- Filar M., *Pokrzywdzony (ofiara przestępstwa) w polskim prawie karnym materialnym*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2002, nr 2.
- Gostyński Z., *Obowiązek naprawienia szkody w nowym ustawodawstwie karnym*, Kraków 1999.
- Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2008.
- Kowalczyk A., *Orzekanie karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody w przypadku wielości sprawców*, „Acta Erasmiana” V (Varia), Wrocław 2013.
- Lachowski J., Oczkowski T., *Obowiązek naprawienia szkody jako środek karny*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 9.
- Mazowiecka L., *Państwowa kompensata ofiar przestępstw*, Warszawa 2012.
- Platon, *Prawa*, tłum. Maria Maykowska, Warszawa 1997.
- Studziński A., Tomczak J., *Obowiązek naprawienia szkody – jak ustawodawca chroni pokrzywdzonego?*, <http://www.codozasady.pl/obowiazek-naprawienia-szkody-jak-ustawodawca-chroni-pokrzywdzonego/> (2.06.2018).
- Szymańczak J., *Prawa i uprawnienia ofiar przestępstw*, „Informacja” nr 1030 Wydziału Analiz Ekonomicznych i Społecznych Biura Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu, Warszawa 2004.
- Walkowiak W., *Prawa ofiar przestępstw*, „Homines Hominibus” 2011, nr 7.
- Wawrzczak P., *Skutki orzeczenia obowiązku naprawienia szkody lub nawiązki w procesie karnym dla zakresu odpowiedzialności ubezpieczyciela*, „Monitor Ubezpieczeniowy” 2013, nr 52.

Streszczenie

Przedmiotem opracowania jest instytucja karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody, która została wprowadzona do systemu prawa polskiego wraz z uchwaleniem obecnie obowiązującego Kodeksu karnego. Instytucja karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem uregulowana w k.k. wpisuje się w szerszy kontekst przemian paradygmatu prawa

karnego, uwzględniającego w wysokim stopniu, pod wpływem wiktymologii i idei sprawiedliwości naprawczej, nieodzowność ochrony praw pokrzywdzonych w procesie karnym. Oznacza to m.in., iż sprawca zobligowany jest na podstawie wyroku sądu, na wniosek poszkodowanego lub reprezentującej go osoby lub z urzędu naprawić szkodę wyrządzoną swoim czynem. W artykule omówiono: obowiązek wynagrodzenia szkody wyrządzonej przestępstwem w Kodeksie karnym z 1932 i 1969 r., prawnomiędzynarodowy kontekst uregulowania obowiązku sprawcy naprawienia ofierze szkody wyrządzonej przestępstwem (art. 46 k.k.) oraz obowiązek naprawienia krzywdy wyrządzonej przestępstwem w świetle przepisów Kodeksu karnego z 1997 r.

Słowa kluczowe: obowiązek naprawienia szkody, ofiara, sprawca

OBLIGATION TO REPAIR DAMAGE RESULTING FROM AN OFFENCE (ARTICLE 46) IN THE CRIMINAL CODE OF 1997. A DOCTRINAL AND LEGAL INTERNATIONAL CONTEXT OF THE REGULATION

Summary

The subject of this study is the institution of the legal obligation to repair damage, which was introduced into the Polish law system together with the passing of the current Criminal Code (hereinafter: KK'97). The institution of the criminal law obligation to remedy the damage resulting from a crime regulated in KK'97 is a part of the broader context of changes in the criminal law paradigm, taking into account the indispensability of the protection of victims' rights in the criminal process, under the influence of victimology and the idea of restorative justice. This means, among other things, that the perpetrator is obliged on the basis of the court's judgment, at the request of the victim or a person representing him or her or by the regulations of the law, to repair the damage caused by the particular act. This paper discusses the following issues in the science of law: Obligation to compensate for the damage caused by a criminal act in the Criminal Code of 1932 and 1969, International legal context of regulating the perpetrator's obligation to repair the damage done to the victim and caused by crime (article 46 of KK), Obligation to compensate for the damage caused by a crime in the light of the provisions of KK'97.

Keywords: obligation to repair damage, victim, perpetrator